

Marta Edith
Holečková

Cesty českého
katolického
samizdatu
80. let

Vyšehrad

Poděkování za laskavé zapůjčení archivních materiálů
náleží knihovně Libri prohibiti.

Věnováno Doubravce a Matějovi

© Marta Edith Holečková, 2009

ISBN 978-80-7021-983-6

Obsah

Úvod	11
------------	----

CÍRKEV A SAMIZDAT

1. Katolická církev a její skrytá tvář v době tzv. normalizace ..	17
Vybrané represivní zásahy	23
Pronikání na povrch	29
2. Literatura z druhého břehu – samizdat a jeho význam	55
Rozkvět samizdatu v českých zemích	60
Několik poznámek ke katolickým tiskům	69
Státní bezpečnost a její zápas s ‚nelegálními‘ tiskovinami	96
Základní tiskařské a vydavatelské postupy	98

ŽIVOTOPISNÁ VYPRÁVĚNÍ

3. Tiché společenství	103
Cesty k samizdatu	110
Jak se dělal samizdat	114
<i>Radíkovská tiskárna a její okruh</i>	114
<i>Zaměstnání a rodina</i>	122
Pod skleněným zvonem?	132
Přes oponu	137
Proudy disentu	146
Epilog	153
Závěr	155
Přílohy	157
Biogramy	187
Metodologická a ediční poznámka	195
Literatura a prameny	199
Použité zkratky	209
Jmenný rejstřík	213

Jak dlouho Bože ještě snesu,
že žiju v ustavičném stresu?

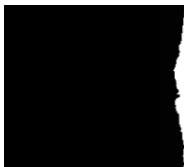
Tak dlouho jak se Tobě zachce
potrvá moje frustrace

Pokorný jsem přemáhám strach
dnes budu Tě prosit v modlitbách

abys mi aspoň po tom všem
položil do úst k básním šém

Ivan Martin Jirous
Magorovy labutí písně

V první řadě děkuji všem, kteří se mnou byli ochotni hovořit o svých zkušenostech se samizdatem – bez nich by tato práce nebyla myslitelná. Můj velký dík patří Jaroslavu Cuhrovi za jeho schopnost motivovat a inspirovat (za rady samozřejmě též). Dále děkuji Michalu Pullmannovi, Pavlu Mückemu a konečně svému manželovi Matějovi Machkovi, prvnímu kritickému čtenáři mých textů.

ÚVOD

Tato kniha vychází z mé diplomové a volně i z bakalářské práce, které jsem napsala a obhájila na oboru historie na Filozofické fakultě UK. Svůj zájem o katolický samizdat jako historické téma jsem nejprve směřovala k okolnostem a průběhu jednoho soudního procesu s vydavateli a širiteli katolického samizdatu v polovině 80. let.¹ Později jsem se rozhodla věnovat se podrobněji katolickému samizdatu jako společenskému fenoménu, tzn. především s ohledem na lidi, kteří byli zapojeni do jeho výroby a rozšiřování; opomím tedy literární rozbor publikovaných textů, ani se nevěnuji diskusím, jež se na stránkách katolických samizdatových tiskovin objevovaly. Neformální společenství lidí vznikající ve větším rozsahu od konce 70. let právě v souvislosti s nezávislými vydavatelskými aktivitami stojí za pozornost jakožto jeden z projevů aktivního, nezávislého života v rámci katolické církve a celé „konsolidované“ společnosti. Domnívám se, že tato má malá sonda by mohla nejen částečně přispět k pochopení života v reálném socialismu, ale také nabídnout zamyšlení se nad různými projevy odporu a nesouhlasu s panujícím *režimem* (společenským řádem) a v neposlední řadě též otevřít úvahu o krátkodobě, ale o to výrazněji a prudčeji rostoucí roli katolické církve na sklonku 80. let.

Za závažný moment související s katolickým disentem považuji skutečnost, že určitá forma opozice proti normalizačnímu režimu má své zřetelné kořeny v předcházejících desetiletích – katolíci, kteří zaujali odmítavý postoj k novému společenskému a státnímu uspořádání ihned po únoru 1948, nezřídka pokračovali ve své opoziční činnosti i nadále, tj. i v letech tzv. normalizace. Tak mnoho lidí, kteří přispívali k vydávání katolické samizdatové literatury v 80. letech, prošlo vězeními 50. a 60. let a svou pozdější

¹ HOLEČKOVÁ, Marta Edith: *Akce Saturn – zásah proti katolickému samizdatu v polovině 80. let. Životopisná vyprávění pronásledovaných*. Filozofická fakulta UK v Praze, Ústav světových dějin, školitel Mgr. Jaroslav Cuhra, PhD., oponent PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, PhD., bakalářská práce.

angažovanost pokládali za samozřejmou součást svého životního přesvědčení. Tato kontinuita je pozoruhodná zvláště uvědomíme-li si, že u dalších (tj. ne-katolíků) jednotlivců a skupin zapojených do druhého a třetího odboje nebylo pozdější opoziční angažmá v 70. a 80. letech zdaleka pravidlem.²

Velikost tohoto společenství se asi nikdy nepodaří zcela zachytit, již proto ne, že se nejednalo o nějakou pevně hierarchicky organizovanou strukturu, ale o více či méně spontánně vznikající a zanikající vazby. Navíc, vzhledem k panujícímu státnímu a společenskému uspořádání, dbali všichni ze zúčastněných na dobré utajení svého počínání, a tak nikdo z nich neměl úplný přehled o rozsahu a dosahu podnikané činnosti. Při práci na textu jsem se rozhodla využít výhody, která vyplývá z toho, že se zabývám relativně nedávnou dobou a že žiji ve stejném prostoru, v němž ke zkoumaným událostem docházelo – ona výhoda spočívá v tom, že řada aktérů popisovaných dějů dosud žije, často dokonce i na stejném místě jako před dvaceti/třiceti lety. Alespoň trochu proniknout do fungování nezávislých nakladatelství umožňují právě svědectví zainteresovaných lidí, ukazující chod nezávislých tiskáren a organizování distribučních sítí. Kromě vyprávění pamětníků zaznamenaných s využitím metody oral history čerpám ve své práci z některých dobových textů a také z dokumentů vzešlých z činnosti Stb, jejichž význam spočívá především v tom, že alespoň částečně ukazují rozsah operativních zájmů tajné policie o určité skupiny obyvatelstva a jejich praktický dopad na sledované („rozpracované“) osoby.³

Zásadním kritériem pro výběr narátorů bylo jejich zapojení do samovydatelských aktivit v prostředí katolické církve; skupinu podrobněji přibližuji v úvodu kapitoly III. Některé z použitých rozhovorů⁴ byl pořízeny v rámci výzkumného projektu „Politické elity a disent v období tzv. normalizace“ provedeného pracovníky a spolupracovníky Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky (COH ÚSD AV ČR) v letech 2002–2004. Rozhovory (jejich originální nahrávky a doslovné přepisy) jsou dnes uloženy ve sbírce Rozhovory COH ÚSD AV ČR. Jistou analýzu svědectví moravských katolických disidentů nabízí příspě-

² Na totéž upozorňuje např. TESÁŘ, Jan: *Zamlčená diagnóza*. Praha 2003, s. 33, 79–81.

³ PLACHÝ, Jiří: „Rozpracování“ duchovních litoměřické diecéze Státní bezpečností (podle personálního stavu k 1. 1. 1989). In: *Securitas Imperii 11. Sborník k problematice Bezpečnostních služeb*. Praha 2005, s. 5–89.

⁴ Jedná se o rozhovory vedené s Dagmar Kadlecovou-Hlavsovou, Ivou Kotrlou, Janem Krumpholcem, Michalem Mrtvým, Rudolfem Smahalem, Vladimírem Suchánkem a Jiřím Šnajdrem (dva posledně jmenované jsem využila pouze pro kap. I).

vek ve sborníku vzniklém v návaznosti na tento výzkum,⁵ což ovšem nijak nekoliduje s mým záměrem opět na jejich základě rekonstruovat činnost katolických disidentů-vydavatelů nezávislé literatury v 80. letech, protože vyprávění pamětníků obsahují různé narativní roviny a nabízejí se pocho- pitelně i odlišné možnosti jejich čtení a interpretace.

Jelikož se věnuji katolickému samizdatu, nastíním v první části nejprve situaci římskokatolické církve v reálném socialismu, jisté *milieu*, v němž žila – zmiňuji některé zásahy represivních orgánů proti katolickým aktivis- tům a náboženské literatuře a výraznější průniky náboženských aktivit do veřejného prostoru. Kromě těchto momentů se zde zaměřuji také na feno- mén samizdatu, na obsahové vymezení pojmu, na příčiny nárůstu pro- dukce nezávislé literatury koncem 70. let, nabízím přehled nejrozšíře- nějších katolických tiskovin, ukazují způsoby boje Stb s ‚nelegálními‘ písemnostmi a nakonec popisují základní tiskařské techniky. V druhé části práce se věnuji vlastnímu výzkumu.

Za textem je zařazena kapitola Biogramy, v níž jsou obsaženy životo- pisné medailonky vybraných osobností, o nichž v textu hovořím a považuji je v souvislosti s tématem za důležité.

⁵ NIESNER, Tomáš: Pohled na problematiku katolického disentu v období tzv. norma- lizace. In: VANĚK, Miroslav (ed.): *Mocní? a bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview*. Praha 2006, s. 59–104.

CÍRKEV A SAMIZDAT

KATOLICKÁ CÍRKEV A JEJÍ SKRYTÁ TVÁŘ V DOBĚ TZV. NORMALIZACE

„To přece jen ve špatných knížkách jsou smrtelníci rozděleni na dva tábory a nemají spolu nic společného. Ve skutečnosti je ale všechno tak propletené! Jaký beznadějný ubožák by člověk musel být, aby hrál v životě jen jednu roli, zastával jen jedno místo ve společnosti a znamenal vždy jedno a totéž?“

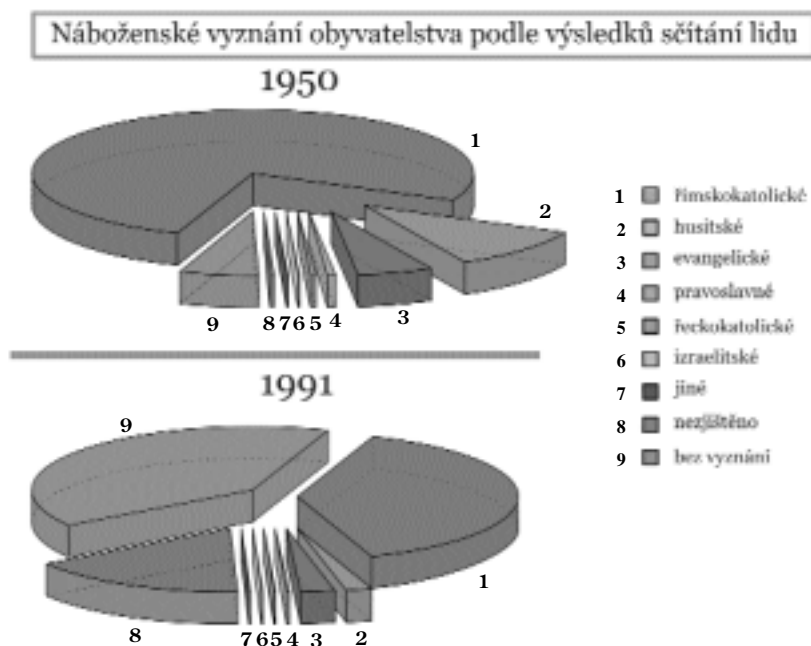
Boris Pasternak⁶

Církev je možno chápat jako společenství, jež je pod vlivem vnějších tlaků a systematického pronásledování schopné nabývat velmi pestrých podob a projevů souvisejících úzce právě s konkrétním prostředím. Tažení proti církvím započaté v Československu ihned po převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 vytěsnilo náboženské aktivity nadlouho na pokraj legality a tím se z náboženského vyznání postupně stávala záležitost politická.⁷ Náboženský život věřících se měl omezit na nedělní návštěvu bohoslužeb a cokoliv dalšího, přesahujícího tento povolený rámec, se již ocitalo na tenkém ledě opozičního aktivismu; ovšem i ‚legální‘ (tj. státem povolená) činnost, jakou bylo chození na mši, se často stávala příčinou ostrakizace věřících a jejich rodin. Katolická církev byla ideologickým protivníkem se silnými zahraničními vazbami, s ambicí vychovávat mladou generaci v jiných hodnotách, než byly ty veřejně preferované propagandou a oficiálními médii, což určovalo tuto její pozici ‚prvořadého nepřítele‘. Pro vytvoření si hrubé představy o tom, jak velký byl tento ‚úhlavní protivník‘, uvádím následující statistické údaje vypovídající o procentuálním zastoupení katolíků v československé společnosti (viz níže). Podobné výzkumy ovšem nezohledňují např. počty sympatizantů, hlavním kritériem pro přináležitost člověka k nějakému vyznání/církvi zpravidla bývá jeho aktivně

⁶ PASTERNAK, Boris: *Doktor Živago*. Praha 1990, s. 326.

⁷ ALAN, Josef: Alternativní kultura jako sociologické téma. In: ALAN, Josef (ed.): *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*. Praha 2001, s. 9–59.

vedený náboženský život a příslušnost k církevní komunitě. Podle údajů získaných při prvním poválečném sčítání lidu v roce 1950 se k římskokatolické církvi (ŘKC) hlásilo 76,4 % obyvatelstva, druhou největší církví na našem území byla s velkým odstupem dle stejného zdroje Církev československá husitská (10,6 %). Toto statistické šetření bylo na dlouhou dobu poslední, v němž figurovala otázka náboženského vyznání. Znovu se objevuje až v roce 1991, kdy se uskutečnilo první sčítání lidu po Sametové revoluci. Tehdy získaná čísla ukazují, že se k ŘKC hlásilo 39 % občanů Československa a o 0,9 % více lidí spadalo do kategorie „bez vyznání“⁸ – viz graf:

Zdroj: ČSÚ, grafická úprava Matěj Machek

⁸ V době od února '48 do listopadu '89 se v Československu uskutečnilo několik sčítání lidu (1950, 1961, 1970, 1980), více viz www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/historie_scitani_lidu_na_uzemi_ceske_republiky_ii, 22. května 2007, zde se nachází i tabulky s konkrétními čísly viz www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/souhrnne_tabulky.

Na otázky související s vývojem religiozity v Československu se těžko hledají odpovědi, protože neexistují soustavné výzkumy sledující tuto problematiku pro dané období, otázek se ale nabízí spousta, a tak se k tématu vracím ještě v závěru této kapitoly.

Na přelomu 70. a 80. let začíná být římskokatolická církev⁹ represivním aparátem a příslušnými politickými místy vnímána jako stále výraznější opoziční síla.¹⁰ K tomuto posunu dochází zejména v souvislosti s rozvojem řady vydavatelských a jiných nezávislých činností v prostředí římskokatolické církve (blíže k tématu viz kap. II). Bylo by proto zjednodušující a zavádějící oddělovat na jedné straně ‚občanský dissent‘ a na straně druhé ‚dissent náboženský (katolický)‘ a stavět je proti sobě, neboť se domnívám, že obě tyto sféry opozice se prolínají navzdory dílčím názorovým neshodám nejrůznějších skupin a jednotlivců.

Termínu dissent používám jako označení pro všechny nezávislé aktivity a oponenty tehdejšího společenského (státního) uspořádání, tj. pro lidi, kteří se snažili uchovat si svobodný postoj, hodnoty apod. i v takto tíživých podmínkách a to buď individuálně, anebo v rámci nějakého hnutí či nezávislé iniciativy. Nerozlišuji úžeji, jednalo-li se o osoby odlišného politického názoru, které se dostaly do politické opozice¹¹ – zda se někdo stal či nestal disidentem nemuselo být nutně otázkou jasné politické profilace, ale spíš odpovědí na to, do jaké míry mu připadala existence komunistického režimu přirozená.¹² Pojem disident znamená ‚člověk jinak, odlišně smýšlející‘, neboli člověk, myslící jinak, než jak mu ukazuje vládnoucí, oficiální ideologie. Je to tedy člověk myšlenkově nekonformní, který tuto

⁹ Hovořím-li o církvi, mám na mysli církev římskokatolickou, i když by se dala obecněji tvrzení vztáhnout i na činnosti a situaci ostatních církví existujících na našem území. Státní bezpečnost obdobně sledovala situaci v Českobratrské církvi evangelické, u malých protestantských církví (Adventisté sedmého dne, Bratrská jednota baptistů, Jednota bratrská, apod.), ale i u sekt jako Hare Kršna a zvláště u Svědků Jehovových, kteří díky své semknutosti a dobré organizaci dokázali vyrábět a rozšiřovat tiskoviny ve velkých objemech.

¹⁰ CUHRA, Jaroslav: Katolická církev přelomu 80. let v diplomových pracích příslušníků StB. Krátká analýza a edice pramenů. In: *Securitas Imperii* 5. Sborník k problematice Bezpečnostních služeb. Praha 1999, s. 3–145.

¹¹ Někteří autoři pokládají disidentství za termín evokující politickou opozici – viz např. DAYOVÁ, Barbara: *Sametová filosofové*. Brno 1999, s. 11; HYBLER, Martin – NĚMEC, Jiří: Paralelní struktury, emigrace, polské léto. In: *Svědectví*. 63/1981, s. 467. Tohoto pojmu a jeho nejednoznačnosti se ještě dotknu v kapitole III.

¹² *Samizdat. Alternativní kultura ve střední a východní Evropě – šedesátá až osmdesátá léta*. Berlin 2002.

svou odlišnost neskrývá, ale veřejně a opakovaně nějak artikuluje.¹³ Disent je heterogenní, těžko definovatelnou skupinou, z mého pohled se nejedná pouze o úzkou skupinou opozice, jež vyjednává se státními úřady a stanoví si politické cíle, ale je to široká škála jednotlivců, iniciativ, hnutí, skupin..., které v té době otevíraly prostor pro život podle vlastních představ.

K dohledu nad církvemi a náboženskými společnostmi byl roku 1949 zřízen speciální státní úřad – Státní úřad (resp. Sekretariát, SPVC) pro věci církevní. V době tzv. normalizace existovaly dva Sekretariáty při národních ministerstvech kultury, nad nimi byl ještě federální SPVC pod úřadem vlády. Sekretariát disponoval sítí krajských a okresních církevních tajemníků, kteří v součinnosti s ostatními složkami mocenského administrativního mechanismu (policíí, prokuraturami, soudy, úřady ve státní administrativě) vyvíjeli nepřetržitý tlak na církev. Význam existence církevních tajemníků pro kněze působícího v duchovní správě byl zásadní, neboť nejenže se jim nedalo vyhnout v běžném životě, ale bez jejich souhlasu nemohl kněz či biskup vůbec vykonávat své povolání. Církevní tajemníci byli jedněmi z nejvýraznějších úředníků kompetentních k jednáním mezi církvemi a státem, měli dohlížet na dodržování církevních zákonů z roku 1949, jimiž se církev a náboženské společnosti fakticky staly organizacemi podřízenými státu a z kněží a duchovních státní zaměstnanci – aby se řádně vysvěcený kněz mohl zařadit do duchovní správy, musel k tomu dostat státní souhlas a dále složit slib věrnosti republice.¹⁴

Kromě této složky mocenského aparátu se na úkolech vycházejících ze státní církevní politiky zásadním způsobem podílela Státní bezpečnost. Zde je zvláště vhodné upozornit na častou bagatelizaci jejích schopností získávat informace o činnostech pro ni zajímavých. Právě v souvislosti se skrytým životem církve existuje rozšířená představa o dobré schopnosti konspirace a práce v utajení. Ukazuje se ale, že i přes přesvědčení mnohých aktérů o tom, že je jejich počínání dokonale nenápadné, tajná policie mnohé tyto činnosti dlouhodobě a podrobně sledovala („rozpracovávala“) a se svým zásahem z taktických důvodů vyčkávala. Také tato strategie přizívovala dojem perfektní utajenosti.¹⁵

¹³ KUSÁ, Jolana – KOPSOVÁ, Raisa – FUNDÁREK, František: *Život v slove a život slovom. Zjavné a skryté súvislosti slovenského samizdatu*. Bratislava 1995.

¹⁴ Občané druhého řádu – katolíci v zemích reálného socialismu. Zpráva Díla Ostprierterhilfe – Kirche in Not z roku 1983. Studie II–III/1985, s. 194–219.

¹⁵ Uvedené zjištění vyplývá např. z konfrontace svědectví výrobců katolického samizdatu, kteří svou činnost pokládali za dobře utajenou, s materiály Stb, které jasně dokládají opak – všichni lidé, později souzení jako skupina „RNDr. Vladimír Fučík a spol.“, s nimiž jsem hovořila, zdůrazňují přísně konspirativní charakter své činnosti, ale jak vyplývá z materiálů Stb, bylo její utajení pouhou iluzí. Z dokumentů vedených Stb v rámci akce

Ve svodkách Stb je možné najít řadu příkladů šíření účelových pomluv, které měly sloužit k narušení mezilidských vztahů a k podlomení důvěryhodnosti vybraných lidí. V jednom z takových dokumentů¹⁶ se dočítáme o případu, který uvádím pro ilustraci:

„(...) bylo dosaženo částečné utlumení činnosti Anny Schwarzové¹⁷ v nelegální církvi. Rovněž bylo dosaženo kompromitace jmenované v zájmovém prostředí, což vedlo k jejímu osobnímu sporu s jezuitou Karlem Dománkem¹⁸, který jmenované vyslovil nedůvěru (...). Tyto skutečnosti Schwarzovou motivovaly natolik, že sama požádala o povolení k trvalému vystěhování do PLR, kam odjela počátkem ledna letošního roku.“

Podobných příkladů lze nalézt celou řadu a je tudíž namístě pokládat tuto strategii za dobře promyšlenou a v mnoha případech funkční.

Roku 1971 bylo obnoveno kolaborantské kněžské hnutí¹⁹ v podobě

Saturn je patrné, že represivní složky měly detailní přehled o samizdatové činnosti, o tiskárnách umístěných v domácnostech i v rekreačních objektech, o pohybu zúčastněných a jejich distribučních kontaktech. Série domovních prohlídek, která proběhla v dubnu r. 1985, byla dopředu pečlivě plánovaná a vlastně nepřekvapuje, že jich bylo tolik (min. padesát), uvědomíme-li si, že akce byla dlouhodobě a promyšleně připravována. V této souvislosti stojí za pozornost spíše otázka, jak to, že dotyční nevěděli o takové míře dekonspirace svých aktivit. Viz moje bakalářská práce – HOLEČKOVÁ, Marta Edith: op. cit.

¹⁶ Archiv ministerstva vnitra ČR (AMV ČR), f. X. S-SNB, VN-005/33/03–85 „Rozbor operativní situace v boji proti nepřátelské činnosti reakční církevní hierarchie včetně nelegálních struktur řím. kat. církve“, 24. IV. 1985.

¹⁷ K její osobě viz Biogramy a dále DRDA, Adam: Naději jsem za komunismu nepěstovala. Rozhovor s karmelitánskou řeholnicí Annou Magdalenou Schwarzovou. In: Babylon 6/2007, www.ibabylon.cz/content/view/198/30/, 11. května 2007.

¹⁸ Karel Dománek (blíže viz Biogramy) měl velmi důležitou úlohu v skrytém životě katolické církve, věnoval se redakční a distribuční práci na IOC, pastoraci rodin a vymyslel systém katecheze dětí od nejútlejšího věku – tzv. *Školka* – byla určena pro mladší děti, často ještě předškolního věku. Mezi zde vyučující katechety patřil např. Vojtěch Eliáš, Jakub Sirovátka, Pavla Strettiová, Míriam Zikešová, ad. V tomto se spoléhám na svou, popř. rodinnou paměť: vzhledem k velmi vysokému věku p. K. Dománka SJ nebylo možné vést s ním rozhovor. Na informace přibližující fungování *Školky* jsem se mailem dotazovala p. Vojtěcha Eliáše (t.č. odborný asistent katedry pastorálních oborů KTF UK), ale ani ten mi bohužel nebyl schopen objasnit činnost tohoto společenství – viz e-mail ze dne 17. 4. 2007, archiv autorky. Přes jeho velké angažmá v katolickém disentu je osobnost p. Karla Dománka SJ dodnes téměř neznámá.

¹⁹ K této problematice viz např. CUHRA, Jaroslav: Nejen ze života církvi. Vznik Sdružení katolických duchovních Pacem in terris. Historický obzor 5–6/1999, s. 128–131; VAŠKO, Václav: Sdružení katolických duchovních Pacem in terris – pátá kolona v církvi II. Perspektivy (příloha Katolického týdeníku) 11/1996, s. 5.

Sdružení katolického duchovenstva *Pacem in terris*²⁰ (SKD-PiT), které svým charakterem navazovalo na podobnou organizaci působící v předchozích letech, Mírové hnutí katolického duchovenstva, jež se rozpustilo v březnu 1968. Kolaborantské kněžské sdružení mělo nahradit vnitrocírkevní vztahy a vnutit vnějšímu světu zdání, že v ČSSR existuje náboženská svoboda. Jedinou myšlenkovou náplní hnutí byl boj za mír, souznívání s oficiální dobovou rétorikou. Na rozdíl od některých dalších zemí východního bloku neexistovalo v Československu kolaborantské církevní sdružení pro laiky. V roce 1982 byl Vatikánem vstup do SKD-PiT zakázán, ale sdružení, za podpory státu, existovalo dál.²¹

Nátlak vedl na jedné straně ke konformitě a zastrašení jisté části věřících, ale také ke vzniku paralelních aktivit uvnitř katolické církve, pro které se někdy používají zavádějící označení, jako např. tajná, podzemní, nelegální a mlčící církve. Neoficiální katolické aktivity představují skrytou část života církve, nikoliv nějakou vnitrocírkevní opozici nebo něco podobného – právě pro jazyk materiálů represivních orgánů je typické rozdělování církve na ‚legální‘ a ‚nelegální‘. Existovala jen jedna římskokatolická církev se složitou vnitřní strukturou, která nesvědčí o její roztržitosti, ale o schopnosti a připravenosti některých věřících vytvořit alternativní a netradiční způsoby náboženského života, plně odpovídající momentálnímu společenskému klimatu. Vedle státem povoleného a kontrolovaného teologického semináře v Litoměřicích, jediného oficiálně povoleného učiliště pro adepty kněžství, tak vzniká tajné ‚bytové‘ studium teologie; nedostatek aktuální teologické literatury a tisku se snaží nahradit samizdatová produkce; zrušené církevní řády se rozvíjejí a znovuožívají v utajení; rozrůstá se pastorece mládeže v nejrůznějších ‚nezávadných‘ volnočasových aktivi-

²⁰ Je poněkud ironické, že sdružení přejímá do svého názvu počáteční slova (a tím pádem i jméno) encykliky papeže Jana XXIII., v níž je kladen důraz na respektování lidských práv ze strany státní moci, na mír ve světě, lidskou důstojnost, odmítá násilí a diskriminaci – v době, v níž byla encyklika vydána, toto byly klíčové problémy, mj. proto, že jí předcházela stavba Berlínské zdi a Kubánská krize, svět byl na prahu atomového konfliktu, a tak její optimistické vyznění vzbudilo velký ohlas nejen mezi katolíky. *Pacem in terris*. Encyklika Jana XXIII. o míru mezi všemi národy v pravdě, spravedlnosti, lásce a svobodě z 13. dubna 1963. Praha 1996.

²¹ Stalo se tak prohlášením Posvátné kongregace pro klérus nesoucím název *Quidam episcopi* (lat. někteří biskupové) ze dne 8. března 1982. V textu se hovoří o zákazu kněžských sdružení, která přímo i nepřímo sledují politické cíle, třebaže je navenek předkládají takovým způsobem, jako by se snažila podporovat humanitní ideály, mír a sociální pokrok. Viz VAŠKO, Václav: Sdružení katolických duchovních *Pacem in terris* – pátá kolona v církvi II. Perspektivy (příloha Katolického týdeníku) 11/1996, s. 5.

tách,²² jakými byly třeba tajné skautské oddíly,²³ k dalšímu neformálnímu setkávání katolické mládeže docházelo i pod záminkou svépomocných brigád organizovaných k opravám far a kostelů,²⁴ atd. Církev je proto třeba především vidět jako jeden celek čelící likvidačním a ateizačním tlakům komunistického režimu – jeho represivního aparátu i veřejné stigmatizace projevů náboženského života.

Vybrané represivní zásahy

V letech 1979–1983 proběhla v Československu řada zásahů a soudních procesů proti čs. disentu. Rostoucí intenzita náboženských aktivit v této době souvisela bezpochyby s nadějí, kterou přineslo pro církve ve východním bloku zvolení krakovského arcibiskupa a kardinála Karola Wojtyły papežem Janem Pavlem II. dne 16. října 1978. Právě důraz Jana Pavla II. na to, že kromě práce v ilegalitě je nutné uvědomění si svých práv, která lze manifestovat veřejně, mělo pozitivní a emancipační účinek. Naproti tomu činnost represivních složek kulminovala v době ‚polských událostí‘ v letech 1980–1981, kdy soudní tribunály vynesly řadu drastických rozsudků s nepodmíněnými tresty, a to samozřejmě nejen proti katolickým aktivistům, s cílem zastrašit opozici.

Katoličtí aktivisté, kteří se podíleli na vydávání a rozšiřování ‚závadových písemností‘ bývali zpravidla stíháni pro trestný čin nedovoleného podnikání (§ 118/1 zákona č. 140/1961 Sb.), maření dozoru státu nad církvemi a náboženskými společnostmi (§ 178 téhož zákona) nebo za porušení autorského práva (§ 152), popřípadě za provinění se proti více paragrafům zároveň. Znění zákona 140/1961 Sb. a jeho jednotlivých paragrafů bylo natolik neurčité, že bylo možné vidět jejich porušování téměř v jakékoliv činnosti, a tím se otevírala cesta ke svévolnému zacházení s právem podle

²² CUHRA, Jaroslav: Katolická církev a opozice proti „normalizačnímu“ režimu. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha 2005, s. 67–78; CUHRA, Jaroslav: Skrytý zápas. Stát, katolická církev a mládež v druhé dekádě normalizačního režimu, In: VANĚK, Miroslav (ed.): *Ostrůvky svobody. Kulturní a společenské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, Praha 2002, s. 107–143.

²³ CUHROVÁ, Libuše: Dvacet let ve stínu. Malá kapitola z dějin českého skautingu. In: VANĚK, Miroslav (ed.): *Ostrůvky...* op. cit. s. 145–175.

²⁴ Jedno takové společenství se scházelo v průběhu 70. a 80. let u redemptoristy p. Jaroslava Sallera – viz Biogramy a SALLER, Jaroslav: *Boží dobrodruh. Hrst vzpomínek P. Jaroslava Sallera CSsR*. Kostelní Vydří 1999.

aktuální politické objednávky. Nejen pro vydavatelské aktivity bylo možné použít některý z dalších paragrafů, např. schvalování trestného činu – § 165, rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví – § 138, ohrožení devizového hospodářství – § 146 nebo poškozování zájmů republiky v cizině – § 112.²⁵ Z trestného činu proti § 146 mohl být obviněn kupříkladu ten, kdo u sebe přechovával větší množství valut, než bylo státem určené maximum. Zahraniční měna bývala obvyklým darem, jímž přispívali zahraniční organizace, nadace a jednotlivci domácímu disentu. Pokud se nějaký československý občan pokusil vyvézt samizdatovou publikaci za hranice, snadno pak mohl být obviněn podle § 112.²⁶ Toto byla jen malá ukázka toho, jak málo stačilo k tomu, aby mohl být člověk bez překážek kriminalizován.

V září 1979 zahájila Stb rozsáhlou akci proti nezávislé literatuře a náboženské činnosti, která byla i v interních materiálech označena jako akce Lekce. V rámci tohoto zásahu proběhla od počátku září série domovních prohlídek u kněží a katolických laiků na Moravě (hlavně v Olomouci, Opavě a Brně) a v ojedinělých případech i v Čechách a na Slovensku (Praha, Bratislava).²⁷ Výroba samizdatové literatury se soustřeďovala kolem dvou ohnisek – olomouckého a brněnského. Olomoucký okruh Jana Krumpholce byl v živém kontaktu se skupinou Josefa Adámka v Brně. Jejich spolupráce a časté návštěvy J. Adámka v Radíkově u Olomouce, kde vydllel J. Krumpholc, neunikla samozřejmě bdělosti tajné policie. Jedním z vyústění policejního zásahu bylo trestní stíhání proti skupině nazvané podle brněnského tiskaře „Josef Adámek a spol.“, později byla stíhaná skupina přejmenována na „Jan Krumpholc a spol.“ (v průběhu vyšetřování se také objevovalo označení „Rudolf Smahel a spol.“ – není mi známo, proč docházelo k těmto modifikacím). Obvinění byli stíháni pro trestný čin nedovoleného podnikání (všichni), rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví (J. Odstrčil) a ohrožení devizového hospodářství (R. Smahel). Obvinění Jan Krumpholc, Josef Adámek, Rudolf Smahel, František Lízna a Josef Vlček byli drženi po čtyři měsíce, tj. od 10. září 1979 do 10. ledna 1980 ve vyšetřovací vazbě v Ostravě a v Brně, Jan Odstrčil byl vyšetřován na svobodě. V listopadu 1979 požádal vyšetřovatel případu npor. Cyril Pazderka

²⁵ CUHRA, Jaroslav: *Katolická církev přelomu...*, op. cit., s. 29.

²⁶ Za „pokus o trestný čin poškozování zájmů republiky v cizině“ byla např. trestně stíhána v roce 1984 Iva Kotrlá, její manžel Zdeněk Kotrlý a ing. Petr Kozánek. Z. Kotrlý požádal P. Kozánka, aby vyvezl do Rakouska samizdatové publikace Zdeňka Rotrekla, Ivy Kotrlé a dalších autorů a aby je odeslal do Londýna. Listy č. 2/1985, s. 37, k tomu také rozhovor s I. Kotrlou in: VANĚK, Miroslav (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. I díl. Disent v období tzv. normalizace*. Praha 2005, s. 246–250 a ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s I. Kotrlou vedla M. E. Holečková 16. 11. 2007.

o znalecký posudek v jejich záležitosti, který zaslal Sekretariátu pro věci církevní Ministerstva kultury ČSR.²⁸ Formulované otázky se týkaly zadržené literatury, dále toho, zda některá z uvedených osob²⁹ měla státní souhlas k výkonu duchovenské, kazatelské či obdobné činnosti, dopustil-li se některý ze jmenovaných ztěžování nebo maření státního dozoru nad římskokatolickou církví a konečně se vyšetřovatel dotazoval kompetentního státního orgánu, zda je možné za duchovenskou a kazatelskou činnost považovat tvorbu, rozmnožování a rozšiřování textů, „... *kterými je působeno na větší počet osob z pozic křesťanského světového názoru*“. Znalecký posudek vyhotovený referentem JUDr. Jaroslavem Hájkem a zasláný vyšetřovateli o měsíc později konstatuje, že většina literatury není ‚legálního původu‘ – na vydávání náboženské literatury měla monopol Česká katolická charita, která tiskla náboženské publikace výhradně prostřednictvím Ústředního církevního nakladatelství, kromě toho v malé míře vydávalo křesťanskou literaturu ještě nakladatelství Vyšehrad. Výjimečně bylo církvím na jejich žádost povoleno dovezení náboženských tiskovin ze zahraničí. Ve svém posudku se pověřený úředník opíral o zákon č. 94/1949 Sb. upravující podmínky pro rozšiřování neperiodických tiskovin a o příslušnou směrnici Sekretariátu (viz dále). V těchto dokumentech se uvádí mj.:

„... ustanovení o zákonných podmínkách rozšiřování tiskovin platí bez výjimky i pro jednotlivé osoby, které si z jakýchkoliv důvodů pořízují pro svoji potřebu soukromé výpisy, opisy, výtahy či kopie určitých částí nebo celků veřejně již vydaných biblických textů nebo překladů k vydání teprve připravovaných.“³⁰

²⁷ Domovní prohlídky se uskutečnily v době od 7. září do 14. prosince 1979 mj. u Josefa Adámka (Brno), Josefa Brtníka (Sivice, okr. Brno), Hany Doleželové, Dagmar Kadlecové-Hlavsové (Brno), Jiřího Kaplana (Praha), Jitky Kamelské (Olomouc), Jana Krumpholce (Radíkov, okr. Olomouce), Svatopluka Krumpholce (syn J. Krumpholce, Olomouc), Pavla Kupky (Olomouc), Tomáše Kvapila (Olomouc, přech. bydl. Brno), Jiřího Legerského (Opava), Františka Lízny (Olomouc), Radomíra Malého (Brno), Jana Můčky (Oldřšov, okr. Opava), Mečislava Rázika (Brno), Pavla Rozsypálka (Chropyně, okr. Kroměříž), Rudolfa Smahela (Uherský Brod), Jana Szlauer (Oldřichovice, okr. Frýdek-Místek), Zdeňka Špačka (Brno), Emila Tomana (Královopolské Vážany, okr. Vyškov) a Josefa Vlčka (Olomouc)... – v závorce uvádím místo domovní prohlídky. Vyšetřování byl také Josef Zvěřina a Oto Mádr.

²⁸ AMV ČR, VS-ČVS-11/120–1979, žádost je datována 8. listopadu 1979. Kromě této instituce vyhotovoval znalecké posudky na zadrženou literaturu také Ústav pro výzkum společenského vědomí a vědeckého ateismu ČSAV v Brně.

²⁹ Dotaz se týkal F. Lízny, J. Zvěřiny, R. Smahela, J. Vlčka, J. Krumpholce, S. Krumpholce, P. Kupky, T. Kvapila, P. Rozsypálka, J. Kaplana, J. Adámka a M. Rázika.

³⁰ Zákon č. 94/1949 viz dopis datovaný 14. prosince 1979; AMV ČR, VS-ČVS-11/120–1979.

V pozdějších letech byl zákon doplněn kromě jiného i o toto ustanovení:

„Dováženou literaturu ze zahraničí, zaměřenou na církevní politiku, nutno posuzovat z toho hlediska, že její obsah je často tendenční, v rozporu se zájmy našeho státu nebo poskytující informace, které neodpovídají skutečnosti. Distribuce a rozšiřování takových materiálů, nebo jejich částí, není povoleno. Toto opatření se vztahuje také na rozšiřování a zveřejňování různých zahraničních informací, instrukcí apod. vnitrocírkevní cestou v pastýřských listech, oběžnících a pastoračních dopisech.“³¹

Tyto zákonné úpravy a normy zde takto obsírně cituji proto, že podle nich postupovaly soudní a policejní činitelé i v případech pozdějších zátahů proti náboženské literatuře, a tak je dobré ukázat perspektivu, z níž patřičné složky státní administrativy pohlížely na vydavatelskou činnost a jaké nástroje měly k její kriminalizaci. Posudek dále upozorňuje na skutečnost, že náboženské tisky zahraniční provenience nejen vycházejí z

„rozdílného ideologického světového názoru, ale sledují politické cíle, zaměřené nepřátelsky proti zájmům společnosti i samotných věřících, zejména se snaží věřící občany odvracet od jejich osobní účasti a spolupráce na socialistické výstavbě.“³²

Dne 29. září 1981 stanulo šest obviněných před soudem v Olomouci,³³ nejvyšší trest, tři roky odnětí svobody nepodmíněně, dostal Jan Krumpoholc. Rudolf Smahel byl odsouzen k trestu odnětí svobody po dobu trvání dvou let, František Lízna, Josef Vlček a Josef Adámek každý k dvaceti měsícům věznění a Jan Odstrčil k deseti měsícům. Všechny tresty byly nepodmíněné. Odsouzení se odvolali ke Krajskému soudu v Ostravě, který se o měsíc později (24. listopadu 1981) sešel k znovuprojednávání jejich kauzy – J. Adámkovi trest snížil na 14 měsíců, v případě J. Odstrčila byl rozsudek zrušen v plném rozsahu a jeho případ vrácen k projednání Okresnímu soudu v Olomouci (výše trestu mu byla soudem potvrzena při přelíčení 19. května 1982) a u ostatních odsouzených bylo odvolání zamítnuto. Pozoruhodné ovšem je, že se v protokolu z jednání uvádí, že přes souhlas s výrokem o vině v případě těchto obviněných považuje Krajský soud uložené tresty za nepřiměřeně přísné, protože nebyly brány v úvahu pohnutky

³¹ Směrnice Sekretariátu pro věci církevní MK ČSR č. j. 12768/1970, citováno dle dopisu datovaného 14. prosince 1979; AMV ČR, VS-ČVS-11/120–1979.

³² *ibid.*, s. 390.

³³ AMV ČR, VS-ČVS-11/120–1979.

k jednání, jinak řádný život obžalovaných a doznání v podstatných okolnostech.³⁴ Všichni obvinění měli kladné posudky od svých zaměstnavatelů, horší byly zprávy získané z místa jejich bydliště.

Akce Lekce patří spolu se zásahem proti pražské skupině v roce 1985³⁵ (akce Saturn) k nejznámějším a nejrozsáhlejším zákrokům proti katolickému samizdatu. V rámci akce Lekce byl na Slovensku mj. vyšetřován Ivan Polanský z Nové Dubnice, který byl o osm let později (5. listopadu 1987) opět zatčen a souzen. Jeho případ vzbudil tehdy velkou vlnu solidarity v celém Československu, vznikla akce nazvaná Výbor solidarity s Ivanem Polanským,³⁶ díky níž bylo dosaženo zmírnění jeho trestu.³⁷ K solidaritě se tehdy připojilo devadesát jedna samizdatových publicistů s udáním svého periodika a plné adresy. Iniciativa byla do té doby ojedinělá a hlásala nejen to, že všichni žádají propuštění Ivana Polanského, ale také, že dělají totéž co on a nebojí se k tomu veřejně přihlásit.³⁸

Rok 1981 byl ostatně (nejen) na církevní soudní procesy a zásahy bohatý – 27. října téhož roku byla zahájena akce Duka – policejní orgány předpadly Charitní domov v Kadani, kde žilo asi osmdesát dominikánek v důchodu. Ozbrojení příslušníci policie doprovázení psy provedli domovní prohlídku, při níž zabavili psací stroje, oficiálně vydanou i samizdatovou

³⁴ ibid.

³⁵ Akci Saturn jsem se podrobněji věnovala ve své bakalářské práci. Souzená skupina byla pojmenována „RNDr. Vladimír Fučík a spol.“ – viz HOLEČKOVÁ, Marta Edith: op. cit.

³⁶ Zakládajícími členy výboru byli: Václav Benda, Ján Čarnogurský, Jiří Gruntorád a Heřman Chromý, viz KUSÁ, Jolana – KOPSOVÁ, Raisa – FUNDÁREK, František.: op. cit.

³⁷ K tomuto případu více viz BLAŽEK, Petr: Kauza Ivana Polanského. Sjedení vydavatelů samizdatu v Československu. In: MATONHA, Jan (ed.): *Život je jinde...? Česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století. Materiály z mezinárodní mezioborové konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 13.–15. června 2001 v Praze*. ÚČL AV ČR 2002, s. 129–139; Ivan Polanský (nar. 1935) se od 70. let podílel na vydávání samizdatových periodik s náboženským zaměřením: *Zborník vysielaní Vatikánskeho rozhlasu* (1970–1975), *Náboženstvo a súčasnosť* (1982–1989), *Serafínský svet* (1982, 1984, 1986–1989), *Pokoj a dobro* (1983, 1985) a *Výber* (1984–1987). V souvislosti s jeho vězněním byl založen Výbor solidarity s Ivanem Polanským. Uvažovalo se o tom, že bude tento výbor přeměněn na Syndikát československého samizdatu, který se měl soustředit na technickou a právní pomoc, měl být vydáván bibliografický bulletin informující o vydávaných samizdatových knihách, časopisech, publikacích, zvukových a filmových záznamech. K založení syndikátu již nestihlo dojít. Viz ibid.

³⁸ KUSÁ, Jolana – KOPSOVÁ, Raisa – FUNDÁREK, František.: op. cit.